

DARSDAN TASHQARI MASHG'ULOTLARDA O'QUVCHILARNING IJODIY FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK SHART- SHAROITLARI

**AXMEDOV MUXOMOD-UMAR
BAXRIDINOVICH,**

*Nizomiy nomidagi TDPU Tasviriy
san'at kafedrası dotsenti*

[https://doi.org/10.47689/STARS.
university-pp90-95](https://doi.org/10.47689/STARS.university-pp90-95)

Annotatsiya: Maqolada amaliy san'atning ahamiyati va bugungi kunda oliy ta'lim muassasalarida ilm-fanga berilayotgan e'tibor, xususan, amaliy san'atdan yog'och o'ymakorligi to'g'arak mashg'ulotlarini tashkil etish, fanni o'qitish orqali yoshlarni xalqimiz tarixidan boxabar qilish, ularda Vatanga muhabbat tuyg'usini o'stirish omillari haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: amaliy san'at, tasviriy san'at, o'ymakorlik, ta'lim, tarbiya, asar, buyum, rang, go'zallik, nafosat, an'ana, qadriyat, kamolot, talqin, ijod, falsafiy g'oya, ramz, madaniyat, ma'naviyat, ma'rifat, yo'nalish.

Yoshlarning ta'lim-tarbiyasida san'atning, xususan, tasviriy san'atning o'rni va ahamiyati beqiyosdir. San'at insonning madaniyatini, ma'naviyatini, dunyoqarashini rivojlantiradi.

"Ulug' ajdodlarimiz tomonidan yaratilgan va bugungi kunda butun ma'rifatli dunyoni hayratga solib kelayotgan ilmiy meros faqat bir millat yoki xalqning emas, balki butun insoniyatning ma'naviy mulki bo'lib, bu bebaho boylik yangi va yangi avlodlar uchun donishmandlik va bilim manbai, eng muhimi, yangi kashfiyotlar uchun mustahkam zamin bo'lib xizmat qilishi shubhasizdir", – degan edi Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan keng ko'lamdagi o'zgarishlarning muvaffaqiyati dastlab ta'lim-tarbiya mazmunini o'zgartirish, uni davr talablari asosida yangilash hamda ta'lim oluvchilarning ma'naviyati va intellektual salohiyati darajasining yuksalishi bilan bog'liqdir. Mazkur vazifalarni amalga oshirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son "2022-2026-yil-larga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi Farmonining 4-bo'limidagi 37-51-moddalarida ta'limga qaratilgan bir qator islohotlar, jumladan, har bir fuqaroga davlat hisobidan aniq kasb-hunarga o'qish imkoniyatini yaratish, kasbga o'qitish ko'lamini 2 barobar oshirish, maktabgacha ta'lim tizimida ta'lim sifatini yangi bosqichga olib chiqish, yuqori malakali kadrlarni tayyorlash, ilmiy va amaliy yutuqlarni amaliyotga joriy etishning samarali mexanizmlarini yarat-

ish, uzluksiz ta'lim tizimini yanada takomillashtirish va rivojlantirish ta'lim sohasidagi ustuvor yo'nalish sifatida belgilanadi.

Insoniyatning ma'naviy tarkibiy qismi san'atdir. U musiqa, teatr, kino, badiiy adabiyot, xoreografiya, tasviriy va amaliy bezak san'ati kabi turlarni o'z ichiga oladi. San'atning har bir turi o'z oldiga qo'yilgan maqsadni aks ettirishda har xil vositalardan foydalanadi, musiqa – tovushlardan, tasviriy san'at – chizgilardan va hokazo. Shu bilan birga, har bir san'at tur va janrlarga bo'linadi. San'atning kishilar jamiyatidagi rolini aniqlash masalasi butun umr davomida keskin bahs, tortishuvlarga sabab bo'lib kelgan. Tasviriy san'at inson ongiga tezda ta'sir etib, unda ezgu hislar uyg'otadigan, kishini ruhlantirib, ma'naviy olamini boyitadigan san'at turlaridan biridir. Shu bilan birga, tasviriy san'at inson shaxsining shakllanishiga va kamolotiga yordam beradigan tarbiyachi hamdir.

Rasm chiza bilish va hamma masalalarga ijodiy yondashish barcha sohalarda zarurdir. Ijodiy yondashish butunlay yangi g'oyalar va tasavvurlarni vujudga keltiradi, shaxsni badiiy rivojlantirishda muhim o'rin egallaydi.

Sharq xalqlarining uzoq tarixida, hatto odamzod paydo bo'lishining boshlang'ich davrlarida, masalan, ibtidoiy jamoa tuzumida, quldorlik jamiyati tuzumida ham yosh bolalarning, kelajak avlodning tarbiyasiga e'tibor berib kelingan. Ibtidoiy jamoa tuzumida dastlab yog'ochlardan ayrilar, o'tkir uchli nayzalar yasash va ular bilan ov qilish o'rgatilgan bo'lsa, keyinchalik yog'ochlardan turli tosh, jez, suyak kabilarga dastalar o'rnatish kabilar buyuk xalqimizning tarixi, ma'naviy, madaniy o'tmishi bilan bog'liq bo'lib, tasviriy va amaliy san'at juda ulkan qimmatga egadir. Sharq tasviriy va amaliy san'ati tarixi jahonning shu turkumdagi ijodiy merosining salmoqli qismi hisoblanadi.

Xalqning ichki dunyosini, hissiyotlari tug'yonini biror buyum, material yoki qog'ozda bo'yoqlar, ranglar yoki o'ymakorlik asosida aks ettirish, san'atkorlik darajasida ifoda etish tasviriy va amaliy san'atning asosini tashkil etadi.

Tasviriy va amaliy san'at asarlari bizgacha turli ko'rinishlarda yetib kelgan. Xususan, odamzodning qadimgi turarjoylarida, g'orlar devorlarida aks ettirilgan chizmalar, tasvirlar; turli buyumlarga loydan, toshdan, rangli materiallardan, suyaklardan, yog'ochlardan ishlangan asarlar; turli tarixiy obidalar, me'moriy binolardagi naqshlar; tarixiy yodgorliklardagi ustunlar, eshiklar; xontaxtalar, lavhlar, kursilar. Alaloqibat, tarixni o'rganish, undan saboq va ibrat olish insoniyatni ulg'aytiradi, ezgu ishlariga undaydi, san'at taraqqiyotida esa muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgach, san'at va madaniyatda ham katta burilish sodir bo'ldi. San'at o'z taraqqiyot yo'liga chiqib oldi. San'at yo'nalishini rivojlantirish yuzasidan bir qancha qarorlar qabul qilindi. O'zbek milliy amaliy bezak san'ati jahonga olib chiqildi. Amaliy-badiiy bezak san'ati san'atning teatr, kino musiqa, tasviriy san'at turlari qatori mustaqil ahamiyat kasb etadi. U o'z nomiga ko'ra amaliyotda, ya'ni turmushda qo'llaniladigan bezak san'ati ma'nosini anglatadi. Amaliy-badiiy bezak san'ati turli xil buyumlar, ko'chalar, maydonlar, istirohat bog'lari, ishlab chiqarish korxonalari, o'quv-tarbiyaviy muassasalar, sport va madaniy inshootlarni bezatish bilan bog'liqdir. Shuningdek, u kiyim-kechaklar, zargarlik buyumlari bezagini ham o'z ichiga oladi. Amaliy-bezak san'ati kishilar turmushida shunchalik keng qo'llaniladiki, usiz turmushni tasavvur etish qiyin.

Xalq amaliy san'ati asarlari odamlarning kundalik turmush ehtiyojlarini qondirish, tevarak-atrofga, bog'-rog'lar, uylarning tashqi va ichki ko'rinishiga go'zallik kiritish-

ga xizmat qiladi. Bu san'at dastgoh san'atidan o'zining bevosita xalq ehtiyojlariga moslanganligi bilan farq qiladi va inson hayotida ishlatiladigan buyumlarning mazmuni bilan bog'lanadi. Amaliy bezak san'atida hayotdagi mavjud narsalar (masalan, gullar, hayotiy lavhalar va hokazolar) aks etadi. Lekin ular mustaqil xususiyatga ega bo'lmasdan, ma'lum bir buyum mazmuni va shakli bilan bog'lanib, uni bezashga xizmat qiladi. Amaliy san'at buyumlari birmuncha erkin, ijodkor tafakkuri mahsuli sifatida yaratiladi va u tevarak-atrofga fayz kiritishga qaratilgan bo'ladi. Masalan, jimjimador ustun, eshik, darvozalar, devorlarning tashqi va ichki tomonlariga ishlanadigan rangli naqsh va bo'rtma tasvirlarni bunga misol qilib keltirish mumkin.

Xalq amaliy san'ati juda qadim zamonda paydo bo'lib, xalq hunarmandchiligi tarzida rivojlanib, san'atning eng tarixiy rivoj topgan va barhayot turi bo'lib kelgan.

Xalq amaliy san'atining turlari juda ko'p bo'lib, ularga naqqoshlik, ganch va yog'och o'ymakorligi, kulolchilik, zardo'zlik, kashtachilik kabilarni misol qilib keltirishimiz mumkin.

"O'ymakorlik – o'yib naqsh solish kasbi; xalq amaliy san'atining eng qadimiy va keng tarqalgan turlaridan (ganch, yog'och, metall, suyak, tosh va b. o'ymakorligi) naqsh yoki biror tasvirni yog'och, ganch, metall, tosh, suyak va boshqalarni o'yib, tirnab, chizib, bo'rttirib, teshib ishlanadi. O'ymakorlik namunalari bino qismlarini, uy-ro'zg'or buyumlarini bezashda, haykalchalar yaratishda keng qo'llaniladi".

Yog'och o'ymakorligi esa o'ymakorlikning keng tarqalgan turlaridan bo'lib, Sharq mamlakatlarida, jumladan, respublikamiz hududida juda taraqqiy etgan.

Amaliy san'atning juda keng va ko'p tarmoqli sohalarida yog'och o'ymakorligi ma'lum darajada salmoqqa egadir. Yog'och o'ymakorligi amaliy san'atning uy-ro'zg'or buyumlari yasash, sanoat buyumlari, qurilish jihozlari, turli materiallarga (yog'ochga) o'ymakorlik ishlov berish kabi sohalarida bevosita qo'llaniladi. Ammo ushbu muhim sohaning keng tarqalganligi, hayotimizda, turmushda va ishlab chiqarishda keng qo'llanilishiga qaramasdan, ta'lim-tarbiya tizimida o'rganilishi darajasi zamon talabiga mos emasligini ta'kidlab o'tish joizdir.

Chunki hozirgi paytda respublikamizda amaliyotga joriy etilayotgan ta'lim-tarbiya tizimida, jumladan, ushbu tizimning umumta'lim bosqichida bevosita yog'och o'ymakorligidan doimiy ravishdagi o'quv mashg'ulotlari olib borilmaydi. Amaliy san'at ta'limining ko'plab turlari kabi yog'och o'ymakorligi ham o'quvchilarning sinfdan va maktabdan tashqari o'quv faoliyatida, mustaqil o'rganishlarida amalga oshirilsa, maqsadga muvofiq bo'ladi.

Ta'lim tizimida, xususan, umumta'lim maktablarida o'quvchilarning amaliy san'at sirlarini o'rganishlarida sinfdan va maktabdan tashqari ishlarni tashkil etishning ahamiyati kattadir. Tasviriy va amaliy san'at bo'yicha tashkil etiladigan sinfdan va maktabdan tashqari tadbirlarni o'tkazishda o'quvchilarning estetik madaniyatini shakllantirish, san'atning, go'zallikning ajoyib dunyosini o'rganishga, his qilishga bo'lgan intilishlarini, qiziqishlarini shakllantirish va tarbiyalash, o'z faoliyatini go'zal tarzda tashkil etishlariga yo'naltirishni maqsad etib qo'yish lozim bo'ladi.

Sinfdan va maktabdan tashqari ishlarni tashkil etishda go'zallikni, san'atni tushunishga doir axborotlarni, ma'lumotlarni olish shakllariga ham e'tibor qaratish kerak bo'ladi. Bunday axborotlarni o'rganish shakllariga quyidagilar kiradi: shu sohadaagi turli adabiyotlarni o'rganish, o'qituvchi-murabbiy hikoyalari, turli mavzulardagi suhbatlar, mushoiralar, o'rganilgan adabiyotlar muhokamasi, bu sohadaagi turli kino-filmlar, teleko'rsatuvlar, radioeshittirishlar muhokamasi, san'at asarlari (kartinalar,

buyumlar, jihozlar va boshqalar) muhokamalari, tasviriy va amaliy san'at namoyandalari bilan uchrashuvlar, suhbatlar tashkil etish, turli xil kechalar va tantanalar uyushtirish, ko'rgazmalar tashkil etish, san'at muzeylariga, tarixiy obidalarga maqsadli-rejali sayohatlar uyushtirish, san'atkorlar ustaxonalari va ish jarayoni bilan tanishish, turli to'garaklar faoliyatlarini tashkil etish va shu kabi ko'plab tadbirlar.

Sinfdan va maktabdan tashqari tashkil etiladigan tarbiyaviy ishlarni yo'lga qo'yishda o'quv-tarbiyaviy muassasaning tegishli mutaxassislikdagi pedagog kadrlar bilan, o'quv-metodik qo'llanmalar bilan, moddiy-texnikaviy ashyolar bilan ta'minlanish darajasini ham e'tiborga olmoq lozim. O'quv-tarbiya muassasasi pedagogik kengashining qarori bilan tegishli ta'minot mavjud bo'lganida, turli yo'nalishlardagi tadbirlarni amalga oshirish mumkin bo'ladi.

Sinfdan va maktabdan tashqari ishlarning ko'pchilik an'anaviy shakllari o'zining ta'limiy-tarbiyaviy xaxiralarini sarflab bo'ldi, ular yangi zamon talablariga javob bera olmay qolganligi tufayli hozir keng ko'lamda qo'llanilmaydi, ularning o'rniga yangilari paydo bo'lmoqda. Hozirgi paytda keng qo'llanilayotgan ta'limiy-tarbiyaviy ishlarning eng muhimlaridan biri to'garaklar hisoblanadi.

To'garaklar maktab, maktabdan tashqari muassasalar pedagogik kengash va ma'muriyat qarori bilan qo'shimcha dars soatlarini ajratish sifatida tashkil etiladi. To'garak mashg'ulotlarida o'quvchilarning ma'lum yo'nalishdagi qiziqish va qobiliyatlarini rivojlantirish, ijodiy faoliyatlarini faollashtirish nazarda tutiladi. Tasviriy va amaliy san'atdan tashkil etiladigan to'garaklarning asosiy vazifasi o'quvchilarga badiiy yo'nalishda beriladigan bilimlar ko'lamini kengaytirish, amaliy ko'nikma va malakalarini shakllantirish va takomillashtirish, ijodiy faoliyatini, tarbiyalanishini oshirishdir.

O'quvchilarning ijodiy faoliyatini rivojlantiruvchi to'garaklarni biz shartli ravishda quyidagi yo'nalishlarga ajratdik:

1. Turli xil buyumlarning qurilmalarini asliga nisbatan kichraytirilgan nusxalarini yasash – modellashtirish to'garaklari.

2. Turli xil buyumlar, vositalar va qurilmalarni tezkorlik, chaqqonlik va sifatli ji-hatdan yasash va musobaqalarda ishtirok etish – havaskorlik-sport mazmunidagi to'garaklar.

3. Turli xil buyumlarni, qurilmalarni, moslamalarni sifatli yasash bo'yicha yosh mu-taxassislar, mohir qo'llar to'garaklari.

4. Tasviriy va amaliy san'at kasblari, sohalari, yo'nalishlari bo'yicha tashkil qilinadi-gan to'garaklar.

To'garaklarda bolalarning ijodiy faoliyatini tashkil etishda ularda estetik tarbiya el-ementlarining shakllanishiga ham e'tiborni qaratish lozim. O'quvchilarning naqshlar-ni yod olishlarida, tasvirlashlarida ularning ijodkorlik qobiliyatlari, kuzatuvchan-liklari, mulohazakorlik va sermushohadaliklari, fikrlashlari, nafis tuyg'ulari taraqqiy etib boradi. Narsalar va hodisalar to'g'risidagi bilimlari kengayadi, amaliy san'atga, go'zallikka, hayotga qiziqishlari kuchayadi, tabiat, olam, jamiyat, inson go'zallikla-rini his eta oladigan, qalbi ham, hayoti ham go'zal insonga aylanib boradi. Yog'och o'ymakorligini o'rgatishda bolalarning ruhiy va yosh xususiyatlarini o'qituvchi va murabbiy-usta mutlaqo unutmasligi lozim.

Bolalarning rivojlanishi xususiyatlariga ko'ra, xotiraning kuchi, esda saqlash va esga tushirish tezligi, jismoniy rivojlanishi, masalan, yuk ko'tara olish, bolg'a (bosqon-ki-yanka) bilan chakichni, iskanani ura olish quvvatini mo'tadillashtira olishi, ko'rgan,

eshitgan, o'qigan axborotlarni eslab, qayta yodga tushirishi, o'z faoliyatida qo'llay olishi juda muhim ahamiyatga egadir. O'quvchilarning eslash va yodga tushirish xususiyatlari turli ustalarning ijodiy ish usullari bilan takomillashtirilib boriladi. Bunday usullarning hech bo'lmaganda asosiylarini o'zlashtirib olish, naqshlarning elementlarini yasash va birlashtirish, butun kompozitsiyalar, yirik tasvirlar chiqara olishlari uchun o'quvchilarning yosh xususiyatlari va qobiliyatlarini hisobga olish joizdir.

Ayniqsa, bolalarning turli yosh davrlarida – bir yosh davridan ikkinchi davrga o'tish davrlarida ularning ruhiyatida, rivojlanishida bo'ladigan o'zgarishlarni ham hisobga olish muhimdir. Turli topshiriqlarni har bir yosh davriga moslab berib borish e'tiborga loyiq omildir. Masalan, bolalik, o'smirlik va o'spirinlik davrlarida va bu davrlarning biridan ikkinchisiga o'tish davrida bolalar xarakterida, ruhiy holatida sezilarli o'zgarishlar bo'ladi. Murabbiy, o'qituvchi, usta bu o'zgarishlarni ko'ra olishi zarur.

Tez sur'atlar bilan o'zgarib borayotgan hozirgi davrda, yoshlarni milliy, sharqona qadriyatlarni hisobga olgan holda zamonaviy ruhda tarbiyalash hamda ijobiy, insoniy fazilatlarga ega bo'lgan kasb sohiblarini tayyorlash muammosi davlat miqyosidagi dolzarb masalalardan hisoblanadi. Bugungi kunda respublika hukumatining qator hujjatlari Vatanimizning har tomonlama jahon andozalari talablari asosida rivojlantirilishiga qaratilmoqda. Jumladan, yoshlarga ta'lim-tarbiya berishda madaniyat, qadriyat, milliy san'at namunalaridan, ota-bobolar tomonidan yaratilgan va butun jahonga mashhur bo'lgan ajoyib san'at namunalaridan keng foydalanishga katta ahamiyat berilmoqda. O'zbekistonning ta'lim tizimida me'morchilik, amaliy san'at, tasviriy san'at turlari, rangtasvir, mahobatli rangtasvir, mahobatli bezak san'ati, kitobat san'ati, miniatyura, Sharq miniatyura maktablari, dizayn, haykaltaroshlik va boshqa turlari o'rgatiladi.

O'zbek xalq amaliy bezak san'ati ham san'at, ham hunar. U asrlar mobaynida ota-bobolarimiz tomonidan ko'z qorachig'idek asrab-avaylab kelingan xalq amaliy bezak san'ati durdonasidir. Tarixda va ayni kunlarga qadar saqlanib kelinayotgan bu amaliy san'at turlari kelgusida yanada qadrlanadi, ardoqlanadi. Zero, o'yib, chizib, tirnab, bo'yab ishlangan, takrorlanmas naqshlar inson idrokining, odam his-tuyg'ularining ifodasidir, bamisoli yog'och, suyak, tosh, ganch va boshqalarga jo etilgan hayot qo'shig'idir. Hayot qo'shigi esa zamonlardan zamonlarga baralla yangrayveradi.

Asrlar davomida yaratilgan ulkan madaniy boyligimiz, xususan, o'zbek milliy xalq amaliy bezak san'ati keng tarqalgan turlarining o'ziga xos tomonlari, maktablari, bajarish texnologiyasi, uslublari, ularni yaratgan ustalarning muborak nomlari unutilish darajasiga kelib qolmoqda. Shu sababli bu noyob san'at durdonalarini saqlash, ularni yoshlarga o'rgatish muhim vazifalardan biridir.

Xulosa qilib aytganda, yog'och o'ymakorligi to'garagini tashkil etish orqali xalq amaliy bezak san'atini yanada rivojlantirish va uning davomiyligini ta'minlash mumkin. Bu o'sib kelayotgan yosh avlodning tarbiyasida ham muhim ahamiyatga egadir. Yog'och o'ymakorligi to'garagi orqali ularni, eng avvalo, vatanga muhabbat, sabr-u matonat, qat'iyat, estetik madaniyat, kreativ fikrlash, dunyoqarashni o'stirish va eng asosiysi mehnat qilishga o'rgatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekistonda erkin va farovon yashaylik! – T.: TASVIR, 2021. – 52 b.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2017-yil 23-iyundagi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzurida “O'zbekistonda islom madaniyati markazini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida”gi ma'ruzasi. // Ma'rifat gazetasi, 2017-yil 24-iyun, №50 (9011).
3. Abdirasilov S., Hasanov M. Rasm o'qitish metodikasi. – T.: Iqtisod-moliya, 2010.
4. Abdirasilov S.F. Tasviriy san'at o'qitish metodikasi. – T.: Fan va texnologiya, 2012. – 232 b.
5. Axmedov M.B. va Xasanova M.Z. Qalamtasvir. – T.: IJOD-PRINT, 2021. – 188 b.
6. Axmedov M.B. Yog'och o'ymakorligi. – T.: Adabiyot uchqunlari, 2017. – 220 b.
7. Ahmedov M.B., Xolmatova F.M., Rasulov M.A., Isayeva D.B. Rangtasvir (Metodik qo'llanma). – T.: BROK CLASS SERVIS, 2016. – 108 b.
8. Bo'latov S.S., Soipova M.S. Badiiy tahlil tamoyillari. – T.: Fan va texnologiya, 2016. – 260 b.
9. Bo'latov S.S., Tolipov N.X. Go'zallik falsafasi. – T.: Fan va texnologiya, 2008. – 128 b.
10. Bo'latov S.S., Ahmedov M.B. Badiiy ta'limning falsafiy asoslari. – T.: Fan va texnologiya, 2010. – 168 b.
11. Булатов С.С. Ўзбек халқ амалий безак санъати. – Т.: Меҳнат, 1991. – 384 б.
12. Qo'ziyeva Z.E. Xalq amaliy san'ati. -Namangan: 2012. – 52 b.